

**ETXEBERRI ZIBURUKOAREN
BERTSO BI ARGITZEN**

Oraintsurarte ez da idazle oso ezaguna izan gure artean Joannes Etxeberri Ziburukoa, Jesusen Lagundiko euskal-idazlea. Berau dogu XVIIIgarren mendean Axularren aurretik, euskera lantzen lanik andiena egin ebana. Ohienarteren eretxiz, itz-lauz, prosaz, idazteko oso gai izan zan arren, euskaldunen bertsozale-tasunari atsegin emotearren, bertsozko iru liburu itxi euskuzan, irurak naiko lodiak: *Manual debozionala*, *Noelak*, eta *Elizara erabilteko liburua*. Bertsoz egin bako orrialde gitxi baiño ez daukaz iru liburuotan.

Manual debozionala dau leenengoa eta luzeena; tomo bitan 1627n argitaratua leenengoz, baiña argitaldi onen alerik ez dogu ezagutzen. Idazlea il eta geroko da, 1669koa, bigarrena, ezagutzen dogun bakarra. *Gero* argitaletxeari esker, irugarren edizioa daukagu, eta Aita Patxi Altunak Manual Debozionala onen leengo tomoaren edizio kritiko ederra emon deusku.

Liburu onek bigarren tomoan, azken aldera, mariñelak itxasoan edo itxasoko ibillaldietan egiteko otoitzak dakaz. Oraintsura artean, Etxeberri izenik andiena emon deutesnak mariñelentzako bertsook izan dirala esango neuke. Eta emen egin dagidan neure autorkuntzatxoa. Orain ogei bat urte, J. Aranburu jauna, Donostiako Aurrezki-kutxaren argitalpenen arduradunak, neuri

egotzi eustan mariñelentzako bertsook inprentarako gertatzeko ardurea. Lan oni ekin neutsanean, *Manual deboztionezko* liburua-ren xerokopia be atera neban, neure etxean erosoago lan egitearren. Ezer egiteko astirik emon barik, Aranburu jaunak Etxeberriren beste liburu bat, *Noelak*, prestatzen jarri nindun, lengo asmoa alde batera itxita.

Asmo aldaketa oni ez neutsan gaizki eretxi. Izan be, Mariñelen otoitzen zatia ain txikia ez dan arren, obe zan zati bat baiño liburu oso bat gaurko euskaldunei eskintzea, Etxeberriren euskal-lana obeto ezagutu egien. *Noelak* liburu ori argitaratzeaz, Donostiako Aurrezki-kutxak Gabon-opari ederra eskiñi eutsen bere bezeruei eta euskalzale guztiei. Eta oraintsuago bardin egin deusku *Gero* Argitaletxeak, *Manuala* argitaratuz. Ain zuzen, Etxeberriren *Manual* orretan, mariñelen otoitzetan datoz bertso bi, ulergatxak dirala-ta Altunak argitu nai izan deuskuzanak.

Irakurleak nondik nora gabiltzan ikusi dagian, emen dau bertso-bikote illun ori, baiña oraingo ortografian, ulerterrazago egitearren, aurreko eta ondoko bertsoekin batera. *Balea hill ondoko eskerrak* daroe izen burutzat:

Jauna, ditutzula ezker eta laudorioa,
million eta, million baiño gehiagoak,
zeren egin darokuzun liberalki grazia,
edekitzeko handien arraiñari bizia.
Gure indarrak etziren deus hunenen aldean,
zure faborea dugu sentitu konbatean.
Ezen zure baitan tiurron batek etsaiak
urrutik tzi dezan, nabiz dela bangaia.
Hala guri ere egin darokuzu dohaña,
bentzuteko itsoan den sendoen arrañia.

Bertsoak, Etxeberriren liburuko beste guztiak lez, neurri bardiñekoak dira: amabost silabadunak, zortzi eta zazpi silabako hemistikio bitan bananduta. Or dogu, azpimarratuta, illun eta ulergatx egiten jakun bertso-bikotea. Leenengoak, lecnengo

hemistikoan silaba bi falta ditu, eta bigarrenak bat. Utsune biok zelan bete, or dago untzea, or dago koska. Aita Patxi Altunak ez dau jakin ori egiten. Eta beronen aurrekoak be ez.

Bertso orreitan ikusten dogun beste uts bat, inprentako utsa, goiko *laudorioa*, eta beko *etsaia* itzetan daukagu. Goian falta dan *K* letra bean agiri da, bear ez zan lekuan. Ori inprentako utsa baiño ez da. Esan oi danez, inprentetako zomorroak edo iratxoak orrenbesteko sorginkeririk egiten badakiela edonok daki, orixe be emen baten batzuk ikusi ez daben arren. Dana dala, bertso bikote ori onela itxi geinke oraingoz:

Ezen zure baithan tturroñ batek etsaia
urrutik izi dezan, nahiz dela hangaia.

Liburuan dagozan lez olan irakurrita, esan bearrik ez illun gelditzen dirala, ulertzen gatz egiten jakuzala.

Ulertzeko biderearen bila

Joannes Etxeberriren bertso bi orrekin ulergatxaz konturatzen Aita Altuna ez da izan leenengoa. Argi egoteko egin izan diran saio bat edo beste Aita Altunak berak aitatu ditu: Mitxelenarena, Lekuo-na zaarra genduanarena eta Justo Garate jaunarena. Baiña beste bat, leenagokoa aitatu bearra dago: Piarres Lafitte zanarena. Dakuskuzan bat banaka.

Lafitte jaunak bere *Euskaldunen Loretegian* sartu zituen bale arrantzaleen bertsook, 1933 atera eban liburuan. Gauza bat egin eban ondo: oker etorren letra berari egokion lekuan sartu, *Laudorioak* alde baten, eta *Etsaia* bestean idatzita. Baiña bertso-bikote ulergatz orretara eldu zanean, azpian oar bat jarri bearrean aurkitu zan, *urrutik* orrek *urrundik* esan nai ebala (eta ez ebillan oso oker) baiña *izi dezan* ori gaurko euskeran ez egoala jator esanda, gaur *izitzen baitu* legokela obeto. Lafitte jauna ez zan, antza, konturatu bertso orreitan sailabarik edo beste itzik bear zanik. Oker andiegitxoa Lafitte jaunarena, bertsoen esan nahia argiago

ipinten ez ebana, benetan. Aiztu egin eban, gainera, *Ezen* orren ondoren Etxeberri ez ekiela *baitu* ez beste *bait*-ik erabiltzen.

Bertso-bikote onen neurri-utsunea Manuel Lekuonak salatu ebala uste dot leenengoz. Begi zorrotza erabiltzen ekian Lekuonak bertsoen neurriak kontuan artzeko. Emen utsunea ikusi ez eze, bere alegintxo egingo dau utsune biak betetan. Bere ikututxoaz, ona zelan itxi gura izan euskun bikote ori:

Ezen nola zure baithan iturroñ batek etsaia
urrutik izi al dezan, nahiz dela hangaia.

Leengo bertsoan *nola* sartu dau, bertsoaren hemistikoa oso-tzeko, eta bigarrenean *a*. Baiña ikututxo oneikaz ez dau testoa argiago itxi.

Lekuonak asmau eban, bai, bertso bi orreik esan nai ebena. *Hangaia* itzaren esangurea ondoren berak ulertu ebala uste dot, *andi-mandia, erraldoia*. Baiña ez eban jakin testoa bera esan nai ebanera egokitzen.

Justo Garate ez zan ibilli argiago. Bertso okerrok dagozan dagozanean isten zituen, ez eutsen ezelango ikuturik egin nai. Bertsoen neurriari ez eutsen jaramonik egin. *Etsaiak*, Lafittek eta Lekuonak singularrean itxi eben itza be ez eban aldatu. Urrutik be dagoan dagoanean itxi bear zan. Eta *hangaia* ez zan besterik jangaia (comestible) baiño.

Auzi au ez eben ez Lekuonak ez Justo Garatek sortu. Mitxele-na Jaunak atera eban plazara, Zirikian Gaiztarrok *Los Vascos en la pesca de la ballena* liburua argitaratu ebanean. Liburuaren berri emonez, 1961n, Mitxelenak autortzen ebanez, Zirikian Gaiztarrok beragana jo eban argi billa Etxeberriren bertsook ulertzeko eta erderara itzultzeko. Mitxelenak garbi erantzun eutson ez zituela ulertzen. Eta Zirikian Gaiztarrok bere liburuan zorioneko bertsook sartu zituan, bai, baiña bertso ulergatx bien erdal-itzulpenik emon barik.

Orduan agertu ziran erdira Lekuonaren eta Garateren alegi-
ñak auzia argituteko. Baiña euron argibideak irakurri ondoren,
Mitxelenak lengo ez jakinēan jarraitzen ebala autortuko dau. Eta
ulertu eziñik jarraitzen ebala esango dau 1980-n Bilbon euskal-
literaturaz emondako itzaldi baten. «Badakit, iñoan berak, Don
Manuel Lekuona eta Justo Garate saiatu direla, nor bere aldetik,
okerrak zuzentzen, baina saio horiek ez naute asebetetzen».

Eta ona on jatorkun gaur Aita Patxi Altuna bere saioa egiten.
«Iñork garbituko ote lituzke? itandu eban antxiñatxo Mitxelenak
eta Aita Altunak itaun orri erantzun nai izan deutso... Aita Altuna be
ez dabe orain arte emondako argibideak asebate. Eta bere alegina
egiten dator. Eta ona, labur esateko, beronen eretxia. Leenengo
hemistikoan ageri dan silaba-utsunearen betegarri, *launa* sartu
dau: *Ezen, Jauna, zure baithan*, eta bigarren hemistikioko *Etsaiak*
pluralean itxirik, onela osotu eta zuzendu dau urrengo hemisti-
koan: «Urrurik izi detzake (zortzi silaba). Beraz, Aita Altunaren
eretxian, ona zelan urten eben bertso biok Etxeberriren lumatik:

Ezen, launa, zure baithan tturoñ batek etsaiak
urrurik izi detzake, nahiz dela hangaia.

Zer esan? Mitxelena jaunak Aita Altunaren irakurketa eta
eritxia ikusi balitu, ez dot uste asebetterik geldituko zanik; len
baizen ulergatx egingo jakozan bertsook, nire eretxiz. Ikutu larre-
gitxo egin deutsoz Altunak Etxeberriren testoari. Zergaitik plural
egin *etsaiak*, inprentako utsa dala argi dagoan ezkerro, eta gero,
hangaia singularrean itxi? Eta zer da *urrurik izitze* ori? Nik ez
deutsat antzik emoten.

Beste eretxi eta irakurkera bat

Bertso-bikote orri, ondo ulertzeko, ez dago ikutu andirik egin
bearrik. Zer esan nai daben naikoa ondo ikusi eban Lekuonak.
Bale arrantzaleak esker onez eta laudorioka dagoz Jaungoikori,
itxasoko arraiñik andiena menderatzeko mesedea egin deustela-

ko. Euren indarrak ez ziran ori lortzeko gauza. Baiña Jaungoikoa-
ren laguntzaz sagutxo batek be etsairik andiena urriñetik, urrundik
izutu eta ikaratu dagike. Olantxe emon deutse arrantzaleai, arrai-
ñik sendoenari bizia kendu eta leorrera ekarteko indarra.

Etxeberriren testoak silaba biko itz bat, aditza ain zuzen, falta
dau lenengo hemistikioan. *Ezen* orrek bere aditza eskatzen dau,
urrengo hertsoko *izi dezan* menpeko dauana. Urrengo lerroan, *izi
dezan*, nahiz dela hangaia jator dago eta errez ulertzekoa da.
Urrutik falta dau silaba bat.

Aita Altuna Mitxelenaren, Lekuonaren eta Justo (edo berak
esango leukenez, Zuzen Garateren) eritxiak eta irakurkerak baiña
ez ditu aitatu eta aztertu. Baiña bazan beste irakurkera bat, niretzat
jatorrena dana. Ain zuzen, orain dala amabi bat urte sartu zan
Etxeberriren testo ori Iztegi anditxo baten, *Diccionario de Autori-
dades del Euskera* dalakoan. Iztegi orretan birritan dator, eta bietan
irakurkerarik jatorrena emon nehalakoan nago. Lenengo bertsoan
falta dan aditza *dago* da: Ezen zure baithan *dago tturroñ batek
etsaia izi dezan*, andiena bada be. Eta urrutitik edo urrutirik izitu
be.

Tturroñ eta hangaia itzaren azpian testo ori sartu bear eta,
leenengo, iru silaben utsunea ikusi neban, leenengo bertsoan
silaba birena, eta bestean batena. Ez neban buruauste andirik izan
utsune ori betetako. Eta ona zelan osotu neban bertso bikote ori:

Ezen zure baithan *dago tturroñ batek etsaia
urrutitik izi dezan*, nahiz dela hangaia.

Behar bada, Etxeberrik, *bertarik* erabilten dauan lez, urrutirik
idatzi eban; eta *zure baitban dago* barik, *zure baitban duke
tturroin batek* ez litzake irakurkera okerra izango. Baiña *dagoren*
alde beste Etxeberri Sarakoaren esaldi bat daukagu. Bere
Eskuararen Hatsapenak liburuan gaizki esaleen eta gibeljaleen
esanai jaramonik ez egiteko onela diñotse gazteari:

«Zeure eginbideta egiten duzuino, etzaitzula jeusik hekin hitzez; eztago gure *baitban*, ez gure eskuan, *bat bederak zer erran dezan* (J. Urquijo, Obras del Dr. Labortano Joannes de Etxeberri. 117).

Orra euskal-esaldi bat, Saratarrarena, Etxeberri Ziburutarra-
ren bertso-bikotearen ari beretik doana. «Zure *baitban dago thu-
ron batek etsaia izi dezan*, diño bata, eta besteak: *Eztago gure
baitban bat-bederak zer erran dezan*.

Gaurkoz ez dot nik ikusten erantzun oberik aurkitzen arako
Mitxelenaren «*inork argituko ote lituzke*» itaunari erantzuteko. Eta
erantzun ori Aita Altunaren artikulua agertu baiño urteak leenago
emonda egoan.

L. Akesolo